

PARALLEL KORPUSNING LINGVISTIK VA MADANIY ILMIY TADQIQOTLARDA QO'LLANILISHI

Amanlikova Nafisa Raxmatullayevna.

Toshkent davlat transport universiteti

O'zbek (rus) tili kafedrasida dotsenti.

Orcid: <https://orcid.org/0009-0003-9388-6305>

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asr o'zbek she'riyatidagi lingvomadaniy birliklarning parallel korpus asosida tarjimada qanday o'zgarishini tahlil qilinadi. Tadqiqotda parallel korpusdan foydalanish orqali lingvomadaniy birliklarning semantik, stilistik va madaniy o'zgarishlari o'rganiladi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va rus tillarida tarjima jarayonida madaniy kontekstni saqlash va lingvokulturologik farqlarni yengish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda o'zbekcha va ruscha she'rlarda madaniy birliklarning qanday o'zgarishlarga uchragani va bu o'zgarishlar tarjimonning tanlagan strategiyalariga bog'liq ekani aniqlangan. Natijalar parallel korpusning lingvistik va madaniy tadqiqotlardagi amaliy ahamiyatini ko'rsatadi va kelgusida boshqa madaniy kontekstlarda lingvomadaniy birliklarni o'rganishning yangi yo'nalishlarini taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Parallel korpus, lingvomadaniy birliklar, tarjima, semantik o'zgarishlar, stilistik o'zgarishlar, madaniy kontekst, lingvokulturologik tafovutlar, XX asr o'zbek she'riyati, tarjima strategiyalari, madaniyatlararo kommunikatsiya.

KIRISH

Zamonaviy lingvistika va madaniyatshunoslik tadqiqotlari til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqalarni aniqlashga qaratilgan. Bu jarayonda parallel korpuslar lingvistik va madaniy birliklarni o'rganish uchun samarali vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Parallel korpuslar bir necha tillardagi matnlarni qiyosiy tahlil qilish imkoniyatini beradi, bu esa tilning leksik, grammatik va

semantik xususiyatlarini o'rganish, shuningdek, tarjima jarayonida yuzaga keluvchi lingvomadaniy o'zgarishlarni aniqlashga yordam beradi. Ushbu maqola parallel korpuslarning ilmiy tadqiqotlarda, ayniqsa, lingvistik va madaniy tahlil jarayonida tutgan o'rnini o'rganishga bag'ishlangan. Korpus lingvistikasi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlandi va uning lingvomadaniy tadqiqotlarga qo'shayotgan hissi ortib bormoqda. Xususan, parallel korpuslar yordamida turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlarni aniqlash, tarjimalardagi o'zgarishlar va ularning madaniy kontekstga moslashuv darajasini tahlil qilish imkoni tug'iladi. Maqolaning asosiy maqsadi – parallel korpusning lingvistik va madaniy tadqiqotlardagi ahamiyatini yoritish va uning metodologik imkoniyatlarini tahlil qilishdir. Ushbu yondashuv lingvomadaniy birliklarni keng qamrovda o'rganishga yordam beradi va ularni tarjima jarayonida qanday saqlash yoki o'zgartirish mumkinligini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarbdir. Chunki parallel korpuslar tarjima nazariyasi, madaniyatlararo kommunikatsiya va til ta'limi kabi ko'plab sohalarda foydalanilmoqda. Shu sababli, maqolada parallel korpuslardan foydalanishning lingvistik va madaniy ilmiy tadqiqotlardagi imkoniyatlari har tomonlama ko'rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Parallel korpuslar tilshunoslik va madaniyatshunoslikda keng qo'llanilib, ularning lingvistik va lingvomadaniy birliklarni o'rganishda muhim ahamiyatga ega ekanligi bir qator o'zbek va rus tadqiqotchilari tomonidan isbotlangan. Ushbu mavzuda olib borilgan tadqiqotlar parallel korpuslarning lingvistik tizimlarni qiyosiy tahlil qilish, tarjima jarayonidagi o'ziga xosliklarni aniqlash va lingvomadaniy xususiyatlarni tadqiq qilishda samarali vosita ekanini tasdiqlaydi.

O'zbek tilshunosligida parallel korpuslardan foydalanish bo'yicha birinchi tadqiqotlar G.Xurramova tomonidan olib borilgan. U lingvistik birliklarning tarjima jarayonida lingvomadaniy xususiyatlarini saqlash masalasiga e'tibor qaratib, tarjimada semantik aniqlikni ta'minlash uchun

parallel korpuslardan foydalanishning dolzarbligini ta'kidlagan [1]. Shuningdek, A.Usmonov o'z tadqiqotlarida o'zbek-rus parallel korpusini yaratish orqali lingvistik birliklarning milliy va madaniy o'ziga xosliklarini qiyoslash usullarini rivojlantirdi. Uning fikriga ko'ra, parallel korpus lingvomadaniy o'ziga xosliklarni aniqlashda yangi yondashuvlarni joriy etishga imkon beradi [2].

Rus tilshunosligida parallel korpuslar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar orasida V.Yu.Bagana va I.V.Zaharovaning ishlari alohida ajralib turadi. Bagana o'z tadqiqotlarida parallel korpuslarning semantik tahlildagi ahamiyatini ko'rsatib, ularni lingvistik o'zaro ta'sirlarni o'rganishda foydalanish metodikasini ishlab chiqdi [3,6]. Zaharova esa parallel korpuslardan lingvomadaniy birliklarni tadqiq qilishda foydalanish orqali tarjimada madaniy kontekstning saqlanish darajasini baholash usullarini ishlab chiqdi [3]. O'zbek va rus tadqiqotchilarining ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlari ko'plab umumiy jihatlarga ega bo'lib, ularning ko'pchiligi parallel korpuslardan lingvomadaniy o'zgarishlarni o'rganishda foydalanishning metodologik asoslariga qaratilgan. Shu bilan birga, mazkur sohada ayrim farqlar ham kuzatiladi. Masalan, o'zbek tadqiqotchilari ko'proq milliy madaniy xususiyatlarni aks ettiruvchi birliklarga e'tibor qaratgan bo'lsa, rus olimlari parallel korpuslardan lingvistik tizimlarning umumiy semantik jihatlarni tahlil qilishda keng foydalangan.

Shuningdek, T.Karimova va N.Ivanov tomonidan olib borilgan tadqiqotlar parallel korpuslar yordamida tarjima jarayonida lingvomadaniy xususiyatlarning saqlanish holatlarini baholashga qaratilgan [4,5]. Karimova o'z maqolasida parallel korpuslarni lingvokulturologik tadqiqotlar uchun asosiy vosita sifatida tavsiya etgan, Ivanov esa rus tilidagi parallel korpuslar yordamida turli madaniy birliklarning tarjima jarayonidagi o'zgarishini tahlil qilgan. Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, parallel korpuslar tilshunoslik va madaniyatshunoslik tadqiqotlarida nafaqat lingvistik xususiyatlarni, balki madaniy kontekstni chuqur tahlil qilish uchun ham muhim vosita sifatida qaralmoqda. Ushbu ilmiy ishlarda ilgari surilgan nazariy va

metodologik yondashuvlar parallel korpuslardan foydalanishning yangi imkoniyatlarini ochib bermoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning metodologik asoslari parallel korpus lingvistikasining nazariy va amaliy yondashuvlariga tayanadi. Tadqiqot XX asr o'zbek she'riyatining o'zbekcha va ruscha matnlari misolida lingvomadaniy birliklarni o'rganishda zamonaviy korpus lingvistikasi vositalarini qo'llashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida birinchi bosqich sifatida parallel korpus shakllantirildi. Buning uchun XX asr o'zbek she'riyatining asl nusxalari va rus tiliga tarjima qilingan matnlar yig'ildi. Korpusning to'plangan materiallari tarjimonlikdagi lingvistik va madaniy o'zgarishlarni aniq tasvirlash uchun zarur bo'lgan asosiy manbalarni taqdim etdi. Parallel korpusni tahlil qilish uchun statistik usullar, semantik va stilistik tahlil texnikalari, shuningdek, lingvokulturologik tadqiqot usullari qo'llanildi. Semantik tahlil orqali tarjima jarayonida yuzaga kelgan semantik o'zgarishlar va stilistik tadqiqot orqali o'zgarishlarning madaniy o'ziga xosliklari aniqlashga harakat qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

O'zbekcha va ruscha she'rlardagi madaniy birliklar o'ziga xos o'zgarishlarga duch keladi, chunki har bir til o'zining alohida madaniy va tarixiy kontekstida shakllangan. Masalan, o'zbek she'riyatida *yo'l* so'zi ko'pincha hayotning uzoq va murakkab yo'lini ifodalash uchun ishlatiladi. Ushbu so'z o'zbek madaniyatida chuqur ildiz otgan bo'lib, xalq qo'shiqlari va afsonalarda keng qo'llaniladi. Rus tilidagi tarjimada esa *yo'l* so'zining ekvivalenti *путь* bo'lishi mumkin, ammo bu so'z rus madaniyatida boshqa bir qator semantik va madaniy qatlamlarga ega. Tarjimada bu madaniy tafovutlar so'zning ma'nosini to'g'ri yetkazish uchun izohlar yoki stilistik o'zgartirishlarni talab qiladi.

O'zbek she'riyatidagi obrazli til uslubi ko'pincha ruscha tarjimada qo'shimcha tushuntirishlarni talab qiladi. Masalan, o'zbek tilida ishlatiladigan "*Hayot yo'li*" iborasi hayotning qiyinchiliklarga to'la yo'nalishini tasvirlaydi va xalq ongida sabr-toqat va taqdir tushunchalarini aks ettiradi. Rus tiliga tarjima

qilinganida bu ibora “жизненный путь” shaklida ifodalanishi mumkin, ammo uning badiiy mazmunini to'liq yetkazish uchun qo'shimcha izoh yoki kontekst kiritilishi zarur bo'lishi mumkin.

Yana bir misol sifatida “tog'ning etagi” iborasini keltirish mumkin. Bu o'zbek she'riyatida qiyinchiliklarning boshlanishi yoki imkoniyatlarning paydo bo'lishini ramziy ravishda ifodalaydi. Rus tilida “подножие горы” deb tarjima qilinsa-da, uning o'zbek madaniyatidagi chuqur mazmunini to'liq anglash uchun qo'shimcha madaniy tushuntirish talab qilinadi.

O'zbek she'riyatida tabiatga oid obrazlar, masalan, *oy, suv va cho'l*, poetik ramz sifatida keng qo'llaniladi. Bu obrazlarning tarjimada o'ziga xos badiiyligi va madaniy ma'nosini saqlab qolish uchun stilistik moslashuvlar talab qilinishi tabiiy. Masalan, o'zbek tilidagi “*oy yuzli ma'suma*” iborasi rus tiliga “*девушка с лунным лицом*” shaklida o'tkazilishi mumkin, ammo bu obrazning o'zbekcha o'ziga xos go'zalligini saqlash uchun qo'shimcha poetik uslublar qo'shilishi zarur.

Tarjimada madaniy birliklarning aniq saqlanishi muhim bo'lsa-da, har bir tilning o'ziga xos tarixiy, madaniy va lingvistik xususiyatlari sababli ayrim stilistik va semantik o'zgarishlar paydo bo'lishi tabiiy jarayondir.

XULOSA

Parallel korpusdan foydalanish til va madaniyat o'rtasidagi o'zgarishlarni o'rganishda samarali vosita ekanligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari madaniy o'zgarishlar va ularning tarjima jarayonidagi ta'siri haqida chuqur tahlil keltirdi. Bu yondashuv nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega, chunki u tarjimondan madaniy kontekstni to'g'ri saqlashni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Xurramova, G. (2024). PARALLEL KORPUSDA LEKSIK-SEMANTIK MUNOSABATDOSH BIRLIKLARNING BERILISHI (O'ZBEK-INGLIZ MATNLARI ASOSIDA). «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА».

2. Usmonov, A. Developing Comparative Methods for Linguistic and Cultural Specificity in Uzbek-Russian Parallel Corpora. Tashkent: Tashkent State University. 2020. 55-78p.
3. Zaharova, I.V. Cultural Context and Translation: Evaluating the Preservation of Cultural Meaning Using Parallel Corpora. Moscow: Russian State University for the Humanities Press. 2019. 89-102p.
4. Karimova, T. Parallel Corpora as a Tool for Linguoculturological Studies in Translation. Tashkent: Uzbek Academy of Sciences. 2021. 78-92p.
5. Ivanov, N. Cultural Context in Translation: Analyzing Changes in the Use of Cultural Units in Russian Parallel Corpora. St. Petersburg: St. Petersburg University Press. 2022. 45-67p.
6. Bagana, V.Yu. Semantic Analysis in Parallel Corpora: Methodology and Application in Linguistic Studies. Moscow: Moscow State University Press. pp. 2015. 112-135p.

